

tanulmány

MAGOS ISTVÁN

Utak és útvesztők

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK

„Kövessük a legjobb s legigazabb Bírót,
Ne vegyünk törvényül minden szegény írót.
Egy világosodott lélek szépen oktat,
Minden valóságos bűnre megirtóztat.”
(Bessenyei György)

KÉPZELETBELI UTAZÁS EGY *FELSÉGES VIDÉKRE*

„Vajha tihozzátok csak egyszer béutazhatnék” – fejezte ki vágyakozását Csokonai a „szűk Erdély” után Aranka Györgynek szóló levelében. Úgy gondolta, hogy útja során a „testvér hazafiakban” „édes elhunyt ősei ereklyéit bámulhatná” – képzelődése szerint a legszebb jellembeli tulajdonságot csodálhatná bennük: „máz nélkül való egyenességüket”.¹ S Kazinczy Ferenc, aki szerencsésebb volt Csokonainál, és 1816-ban eljutott Erdélybe, „a görbe, de szép földre”, nem lett csalódott, sőt útja megörökítésében, az *Erdélyi levelek*ben így írt: „Én ezt az utat minden esztendőben szeretném tenni, és, ha tudtam, ha képzelhettem volna, hogy ilyen ez a föld, ezt nem most láttam volna először.”² Kis Jánosnak még nagyobb lelkesedéssel ír: „Szebb három hónapot, ha ide nem számlálom, amit a szerelem adott, sohasem éltem.”³ Művében igazolta nagy debreceni költőtársa vélekedését: „Mióta Erdélyben vagyok, még nem láttam több jelét a бүdös gőgnek.” S örömmel tapasztalta, hogy „ez a szép, ez a jó nép” még nincs annyira „elrontva”, mint a magyarországiak, hanem olyan nyelven beszélnek, „amelyen magyarnak magyarhoz szólni illik”.⁴ Vagyis magyarul, nem úgy, mint Pesten, ahol a „nagy házaknál” a társaság nyelve akkoriban még a német volt. „Bá-nom, hogy engem a születés erdélyivé nem tett” – írta báró Prónay Sándornak.⁵

„Magyarország nem ismeri Erdélyt” – kezdi említett művét Kazinczy,⁶ ezért leginkább használni akart vele; meggyőződéssel írja leveleiben, hogy nemcsak a magyarországiak, de sokan az erdélyiek közül is ezáltal „tőlem fogják tanulni, mi Erdély”.⁷ Azonban hogy mi volt Erdély Csokonai gondolatvilágában, azt főként a marosvásárhelyi székhelyű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak címzett, taggá választása alkalmából, 1798-ban keletkezett nagy történelembölcselelő verséből, egyik legszebb, bár kevésbé ismert ódai költeményéből, a *Marosvásárhelyi gondolatok*ból tudhatjuk meg.

Műve szerint e „felséges vidék”, illetve szimbolikusan „Maros jámbor magyar vára”, amely úgy magához ragadta lelkét, „A világ abroszán [térképén] legkritikusabb hely”, választóvonal a „csinos nyugat s a durva kelet közt”. Ez „a legvégső oltára Pallásnak / Az emberiségnek, a csinosodásnak”, mely „Középpontban lévén, tisztán kimutatja, / Milyen még az ember s földünk ábrázatja”.⁸

AZ EMBER „A JÓLTÉVŐ MENNYEIEK MÍVE”?

Változás vagy rombolás?

„Valljuk meg hát, hogy az Istenség igazság,
És csak halandótól származhat gonoszság.”
(Bessenyei György)

„A ti szavatokra lelkem felhevüle / És Vásárhely kies halmára repüle” – kezdődik a „nagy felvilágosult eszméket hömpölyögtető vers”⁹ ránk maradt töredékes bevezető része, ez tehát a „bölcseledő körszemle” helyszíne. Amint a szakirodalom is megállapítja, szokás volt a kor hasonló formájú bölcseledő-elmélkedő költeményeiben ilyen „teleszkopikus tekintettel” szemlét tartani, Bessenyei egyik műve szerint: „e világot gondolattal nézve”¹⁰ Innen, a magasból a figyelő szempár, illetve a gondolat vizsgáló szeme – mint Cs. Szabó László írja – „a csúcsookról négy-öt országba is belátott”¹¹

Végignézve a csodálatos tájon, „a székely földeken / A hűs forrásokon, a fenyves bérceken”, a kíváncsi lélek mégsem volt mindig elégedett a látnivalóval. Mert „szűk elméje” nemcsak e természeti képekkel telt meg, hanem hazája „képével” és „a történetek zajgó tengerével” is, „Sőt kijebbb csapongván a népek sorsára, / Hol örült, hol búsult”¹²

Aranka György írja egyik költeményében, hogy „Változások alá vetve / Vagyon az egész világ”¹³ – azonban a *Marosvásárhelyi gondolatok* első „filozofikus meditációja”¹⁴ szerint főként az emberi állhatatlanság az oka a földi változásoknak, a sok „scénának”,¹⁵ melyek eredményeként az ember nem sokszor mutatta ki emberiségét, illetve ritkán tett bizonyosságot arról, hogy Isten alkotása:

*Hányszor mutatta meg az emberek szíve,
Hogy ő a jóltévő mennyeiek míve;
De miatta hányszor kellett e világnak
Piaccává lenni minden gonoszságnak?
Ha egy ember támadt, aki áldást ontott
Embertársaira, száz volt, aki rontott...*

Vagy ha éppen fordítva: egy egész nép haladt hosszú időig a jó úton, törekvésük eredménye „egy nap” alatt múlttá vált, ha a hódítói akarat így határozott:

*Ha sok század alatt egy nép addig bága,
Hogy már mennyországga lett az ő országa;
Egy nap a hódító véget vetett néki,
S ma csak bús pusztákra rognak omladéki.*

De így lett a pusztulás-változás áldozata már nemcsak sok nép (például az őshazában maradt magyarok is), hanem számtalan emberi alkotás, és így eshetik meg, hogy majd a még létező, sőt virágzó városokat is, például „Páris helyét gondal keresgetik / Trója és Babylon jövő tudósai, / S fókákkal pezsegnek London törtornyai”. Továbbá „a nemzetek forgó enyészetéhez”¹⁶ hasonló sors várhat a versbeli utazó körszemléjének helyszínére is:

*Hátba még ez a vár, melyen andalgok most,
Vagy ledűl, vagy őriz messze földi lakost?
Vagy nagy birodalom fényétől sűgároz,
Vagy benne két-három medvefi kopároz?
Csuda gondolatok, kétséges jövőndők,
Változó országok, emberek, esztendőik!*

Maradandó értékeknek a nem szűnő változások közt Csokonai más műveiben is az emberség jeleit tartotta, ettől kezdett szívébe „nemes öröm szállni” – például a szeretetet tapasztalva:

*Ah, olvastam orcátokon azt a hűv indúlatot,
Mellyet az igaz szeretet azokba lobbantott.*

– írta tanítványaitól búcsúzódó, meghatóan szép versében, amikor kizárták a debreceni kollégiumból.¹⁷ Hiszen az igaz szeretetnek helyreállító ereje van – egyik levelében is ír erről: „Az emberi szeretet mindenkor megvigasztalja a szívet, s annak jutalma még akkor is megmarad, mikor az ember maga is elhagyatottnak gondolja önnön magát.”¹⁸

Mint általában kortársai, Csokonai is alaposan ismerte a *Bibliát*, ezért pontos ismeretei voltak arról, milyen módon teheti észrevehetővé az ember azt, hogy „a jóltévő mennyekiek míve” – ahogyan a *Marosvásárhelyi gondolatok* is hirdeti: ha „emberré kezd válni”. A *természeti morál* című tanulmánya (Holbach-fordítása) szerint ugyanakkor a boldogságát is csak így nyerheti el, amelyre mindig törekednie kell. „Igyekezettek boldogok lenni!” – kezdi gondolatmenetét, amely felszólításokban foglalja össze ennek útját, mely által a cél elérhető lesz:

„Légy igazságos! mert az igazság a társaságnak legfőbb oltalmazója. Légy jó! mert erőtlén emberek közt élsz, és magadnak is arra van szükséged, hogy mások tereád is vigyázzanak. Légy jámbor! mert a jámborság az öröm szülője. Légy háládatos, mert a háládatosság a jóltevőségnek dajkája. Bocsásd meg az igazságtalanságot, mert a bosszúállás csak az ellenségeskedést teszi végzetlenné. Tégy jól azazal, aki tégedet megsértett, hogy megmutasd, hogy te nagyobb vagy őnála, és hogy őtet barátoddá tedd. (...) Légy hazafi! mert a hazádban találsz fel boldogságot és bátorságot létedet. (...) Egyszóval – légy ember!” – szól *A természeti morál* felhívása, ezek által válhat tehát „az ember emberré”, azaz a „jóltévő” – vagy a kor írói által is gyakran használt bibliai szóval: „változhatatlan” – Teremtő képmsávvá. Mert „ha gonosztévő vagy, gonosz cselekedeteid visszahullanak tulajdon fejedre”.¹⁹

Azonban Csokonai tisztában volt elmélet és gyakorlat áthidalhatatlannak tetsző távolságával is: „óh, jó teóriájú, gonosz praxisú halandók!” – sóhajtott fel egy másik művében.²⁰ Viszont ebben segítséget is nyújtott – írásai, költeményei révén. Tudta, hogy az emberi felemelkedésben az olvasásnak nagy haszna van: az ember „[k]is olvasás után emberré kezd lenni” – írta a *Halotti versekben*.²¹ „Olvasni, gondolkodni, érezni és érteni” – ezt a saját lelki fejlődésével kapcsolatban írta Széchényi Ferencnek, ám e levelében arra is figyelmeztet: „A poézist igazság szerint nemcsak

azoknak kellene tanulni, akik jövendőben versírói koszorúra vágyakoznak... Tudva való dolog, hogy minden nemzetek nyelve és erudíciója [műveltsége, képzettsége] a poézison kezdődött.”²²

A „TUDATLAN FŐ” ÉS A „TERMÉS-ELME”
Szabadság vagy rabszolgaság?

„Mi az ember, ha útjain nem vezéreltetik?
Olyan szakállas állat,
mely a lompos medvével egyenlő sorsot visel.”
(Bessenyei György)

A *Marosvásárhelyi gondolatok* folytatása²³ a múzsák segítségül hívásával kezdődik – először is azt kinyomozandó: „mi fő oka annak, / Hogy itt szabad népek, ott rabszolgák vannak?” Ez nem csak Csokonait érdekelte a felvilágosodás korában, más írókat is foglalkoztatott ennek gondolata, de nem mindannyian kérdeztek rá az okára. Például Bessenyei bölcs lemondással inkább a megállapítás szintjén maradt:

*Egyfelől szegénység, másfelől gazdagság,
Itt megláncolt rabság, ott teljes szabadság
Maradnak e földön, időről időre,
S hogy miért van ez így, ne vegyük kérdőre.*²⁴

Kazinczy azt írja egyik levelében, hogy „a poétának szabadnak kell vélni magát”.²⁵ Mert, folytatva Csokonai szavaival: „Kivált egy bölcs elme mindég, / Egy poetai tüzesség / Csak ettől ég!”²⁶ S „Rousseau emberénél” (amint saját magát nevezte) már születésekor eldőlt, hogy azon kevesek közül való, akik szabadnak születnek: „Mihelyt az Isten az én születésemet a maga jótetszésével valóságossá tette: mindjárt szívemre nyomta azt a Stempelt, amelyhez csak saeculumonként szokott nyúlni, s ezt a karakterizáló mondást ejtette rá: *Te szabad légy!*” Az 1804-ben keletkezett, Sándorffi József orvosnak címzett levél folytatásában azt is megtudhatjuk, miben áll ez az Istentől kapott szabadság, illetve Csokonai szabadság-felfogása: „Nem kell nekem a politikai szabadság, nincs is szükségem reá; (...) akármi ország és fejedelem igazgatása alatt is tudnék szabad lenni. Nem kívánok egyebet, hanem hogy testemet ne bántsák, ne akadályoztassanak annak szükségéinek megelégtetésében...”²⁷

De a költeményben tovább sorjáznak a kérdések, miért van, hogy:

*Itt a vidék puszta, ott terem s mosolyog,
Itt éles az elme, ott ködbe tébolyog,
Itt kastélyok állnak, s gályák a partokon,
Ott holt csendesség ül az omladékokon?*

Csokonai azonban nemcsak lényegi kérdéseket tesz fel, hanem válaszol is azokra. A következő sorok rámutatnak, mi a termékenység, a haladás két legfőbb kerékkötője:

*Gyarló tudatlanság! zablátlan indulat!
Két démon, mely minden szépet, jót feldúlát,
Mely a kegyetlennek botot ad kezébe,
S gyáva félelmet önt a gyengék szívébe,
Mely a babonának felbozván fellegét,
Elzárja a napnak fényét és melegét,
S hideg homályában oly csudákat tészén,
Melyek az észcsírát elfojtják egészen.*

Erdélytől keletre tehát, ahol „az ember érezni megszűnik”, a „termés-elme²⁸ nincs mással megtoldva”, ezért a költemény szerint az itt lakó népek nem élhetnek harmóniában a természettel, a „közös anyá”-val, hanem kontrasztot alkotnak vele: a tatárok, mongolok, mandzsuk vagy „a szép Moldva” lakói stb. közül ugyan sokan okosak, „de vadak, / Kiknek, őseinkként, fő céljuk a hadak” – mondja a természet barátja.²⁹ S ez, „a hódítás nemtelen szerelme / Elfojtja, amit hoz a jó föld s szép elme” – éppen ezért Csokonai őket „félíg-embereknek” nevezi:

*És ki az, ki végignézvén e népeket,
E világnak felén elnyúló földeket,
Ne borzadna, vagyis ne sírna ezekre
A még boldogtalan félíg-emberekre!*

A szót Kazinczy is használta, ő is a műveletlenségre, a kultúrát értékelni nem tudó (Csokonai szavával: „kulturátlan”) emberekre alkalmazva: „aki a klasszikusokat nem ismeri, nem szereti, aki Horácot par excellence könyvnek nem hívja, (...) az csak félíg-ember.”³⁰ A *vadság* fogalma is gyakran előfordul a kor íróinál az ember vonatkozásában: úgy is, mint ’vadon élő *állat*, akiben nem munkál az értelem, és mivel nem fejlődik emberi közösségekben, nem is juthat el a tökéletesség magasabb fokára – erre példa a Kazinczy *Orpheus*ában megjelent hosszabb cikk egy Erdélyben talált vademberről. De ehhez hasonló „vadembereket” látott a kor utazója, Glatz Jakab – a szepességi magyar – a Debrecen környéki pásztorokban, akik különös vonzalmat éreztek a fémgombok iránt, amelyek megszerzéséért, az útonállókhöz hasonlóan, bármire képesek voltak; miattuk a környéket az utazó „valami ősvadonnak” érezte.³¹ Másrészt, mint Csokonai versében, a ’primitív, ősz-tőnember’ jelentésében is felmerül a „vadember” alakja – például Versegly értekezett nagy történeti művében hosszan e tekintetben az „utálatos vadságról”: „Minél tudatlanabb az ember, s minél kevesebbet gondolkodik és elmélkedik, annál kegyetlenebb, és annál igazságtalanabb. (...) A vad népeknél egész becsülete a polgárnak – ha így szabad nevezni az olyan valót, aki még az embernek nevét sem érdemli meg – a vitézségből áll.”³²

*Egyforma az ember, hidd el, törvény nélkül –
Vadak közt keveset szólhatsz az erkölcsről. (...)
De többnyire szelíd mind a tanult ember,
S ha neheztel is rád, azért főbe nem ver. (...)*

*Tudomány kell, mert ez erkölcsöket tisztít,
S vad indulatodban emberré szelídít*

– írta Bessenyei,³³ akit, Csokonaihoz és Verseggyhez vagy Kazinczyhoz hasonlóan valójában kora társadalmának megjobbítása – az „ázsiai erkölcs” szelídítése – céljából érdekelt a vad népek viselkedése. „Meg fogja-e már valaha foghatni a mi korunk és tájunk, hogy a tudomány és a tanulás nem veszedelmes, sőt hogy a vad-ság az?” – kérdezte egyik levelében Kazinczy Kis Jánostól.³⁴

A vadon után ilyen „boldogabb tájra” érünk, a „nemes öröm” vidékére, ahol Csokonai költeménye szerint „már a népeket az ész felnevelé”. Erdély és Magyarország is ahhoz a helyhez tartozik, ahol „érezni kezdik már a napvilágot” – „Germánia hajdani Bakonnyá”-ban pedig már csodálni lehet a műzsák honát. Továbbhaladva gondozott kertek tárulnak az útitárs olvasó elé, illetve anyagi javak bősége:

*Lépj a franciáknak kiművelt kertjébe
S a péruai kincsek negédes csűrébe,
Hol a másik tenger kékellő kárpitja
A leszálló napnak ágyát ki- s bényitja...*

Csokonai elmélkedésének folytatása (a harmadik gondolatfutam zárása) szerint viszont a vademberek hiába gyűjtenek – a spanyolokhoz hasonlóan „péruai kincseket” –, mert ők „rongyos birtokosai” a gyémántoknak is, „mord s paraszt kertészei a fűszerszámoknak”. Vagyis a gazdagság, a kincs nem sokat ér kiművelt, érzékeny lélek nélkül – „Ahol a szív feslett, a fő meg agyatlan” –; mert nem tudja az ilyen ember valódi boldogító értékét kihasználni, és nem lesz tőle jobbá sem. A ’fűszer’ fontos szó Csokonai költészetében, melynek – Martinkó András egyik elemzése szerint – „nem is az ízesítő szerepe a legfontosabb a költői nyelvben, hanem az, hogy egy távoli, mesés, bódítóan illatos világ képzetét idézi fel”.³⁵ Itt azonban éppen ezt a képet rongja el a „félíg-ember” „barna nép”: jelenléte által a természet varázslatos szépsége, a paradicsomi tájék nemkívánatos környék lesz.³⁶

Mindezek okán tehát a nép tanítása, felemelése a korszak, e „filozófusi század”³⁷ íróinak legfontosabb célkitűzése volt. Ennek eléréséhez – amint már szó is volt róla – Csokonai első lépésként legalkalmasabb eszköznek mint „cukros csemeget” a költészetet, a poézist tartotta (ezután ő maga is szeretett volna „komo-lyabb” tudományos művekkel is szolgálni). A *Marosvásárhelyi gondolatok* reménykedő hangulatával ellentétes, sőt mondhatjuk: egészen elkeseredett hangulatú („programírásnak” is nevezett) levelében írja a hazai viszonyokat illetően, hogy „[el]gy hadra termett nemzetnek erkölcsseit is addig meg nem szelídíthetjük, míg gusztusát meg nem kezdjük édesíteni...”³⁸

*Hány jó ész lett vaddá,
Hogy nem művelték?*

Levelei szerint Kazinczy nem látta nehezen elérhetőnek a társadalmi változást, elégnak vélte a fejlődéshez csupán a lehetőségek megteremtését: „Az emberi faj mindamelllett, hogy irtóztató, hogy alacsony, hogy megvetést érdemlő faj, tiszteletes faj is. Nem kíván az elősegélést, hanem csak nyílást, s már nagy. De ahol a sas szárnyai el vannak törve, ott a sas sem repül.”⁴⁰ Ebben látta a keletkező területeken élő baját is, ezért „az oláh állapotát” is a kultúra terjesztésével gondolta megjobbíthatónak – mert nem elég, ha például „egy nappal kevesebbet dolgozik urának”: „Kultúrát a népnek, kultúrát, az Istennek minden szentjeiért! s minden jól lesz...” – írta Cserey Miklósnak.⁴¹

A „homálynak partja” ellen tehát védekezni kell – mondja Csokonai –, az ész fényének templomot építve: tanulással, tanítással – erre biztatnak „az Egek” is, gyámolul adva hozzá a „meg-megannyi Mentort”.

„...MIT KÉSTEK? JÖJJETEK!”
Vitézség vagy békesség?

„A gyűlölség pedig, harag és félelem,
Úgy tetszik, hogy minden részbe veszedelem.
(...) Indulattal űzzük el a békességünk.”
(Bessenyei György)

„A jó Istenen kívül legyen megtartónk
az ész s tudomány, mert vitézségünk által
vesztegetjük magunkat.”
(Virág Benedek)

„Az ember egész élete vitézség.”
(Kováts Sámuel)

A költemény egészen végigvonul a vitézség-vitézkedés, illetve a harc témája, azonban a zárlatban (az utolsó harminc sor), a „hatalmas szimfonikus lezárásban” (Cs. Szabó László) hangzik el erről a legfontosabb gondolat. Ebben „a többi nemzetek” felhívással fordulnak a magyarokhoz – „hívnek maguk után” egy jobb élet reményében:

*Magyarok! derék nép! mit késtek? jőjjetek!
Mit késtek? termékeny bennetek az elme,⁴²
Forr szívetekben a dicsőség szerelme,
Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok
S a békesség édes hasznát munkáljátok.
A durvaság ellen közös kötést fonjunk,
S Atlástól Pontusig örök sáncot vonjunk.*

Nem megszokott hang ez a magyar költészetben – nem is csoda, hogy Csokonai versében más népektől halljuk –, amely a korábbi századokban szinte visszatükrözte a magyar nép közismert harciasságát,⁴³ illetve mintegy lenyomata annak, hogy egykor hazánk a „vitézségnek oskolája” volt:⁴⁴ „Mint a mágnes, vonzod s te magadhoz húzod / Hírral a vitézséget” – írta *A nemes Magyarország címeréhez* Listius László. „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett / szebb dolog az végeknél?” –

kezdi költeményét Balassi. „VÍ szívből, mert mennyből Istene biztatja” – írja Rimay János, azonos című versében (*Egy katonaének*). Debreceni S. János szerint is a harc a „magyarok öröme” (*Militaris congratulatio*), amelyben Tinódi szerint: ha „valaki közülünk elesik, / Az angyalok mennyországba viszik”⁴⁵ (*Hadnagyoknak tanulság...*). Krisztust, a „seregek Istenét” (Zrínyi) pedig a harcban „főhadnagyuknak” tartották (Homonnai István: *Vitézi ének és könyörgés*, 1588 körül).

S például, mint ismeretes, Toldi Miklóst is e „keserves örökség” (Ányos Pál), a „dicsőség szerelme” fűtötte⁴⁶ – azonban volt, aki mindezt máshogy gondolta. A 16–17. század fordulóján élt Szepsi Csombor Márton Csokonai idézett soraihoz hasonló gondolatokat írt *Udvári schola* (1621–22) című művében, mely szerint „Nincsen a hadban semmi jó, ép és üdvösséges dolog,⁴⁷ hanem mindnyájan az Isten békességét óhajtjuk”.⁴⁸

Ám természetesen nem a haza védelmét tartotta szükségtelennek Csombor Márton – különbséget tett művében „támadó vagy oltalmazó háború” között, mint ahogy a békességszerető Bod Péter is, aki *Szent Hilárius*ában arra a kérdésre, hogy „Mire van szükséged ellenségeid között?”, azt a rövid választ adja: „Fegyverre, mellyel magadat oltalmazd.” Hanem inkább „értékrendek konfrontációjáról van szó”, ahogyan Debreczeni Attila írja egyik Csokonai-tanulmányában,⁴⁹ a harcos természetet, a „hadakozásnak ördögét” tartották veszélyesnek, a dühösséget, mely „a hadnak magzatja” – ezért az erőszak által kivívható „nemzeti nagyság” („a hódítás nemtelen szerelme”) helyett az igazi nagyságra („amit hoz a [...] szép elme”) akarták felhívni Árpád „kardra szokott fiainak” figyelmét, mint a felvilágosodás kori magyar írók közül többen, például Bessenyei György:

*Kibe lehet nagyság? abba, aki vért ont?
S mint egy ragadozó, népet, országot ront?
Vagy aki tudományt szerez elméjébe,
Hogy a világ dolgát forgassa fejébe?*⁵⁰

„Szükséges a fegyver”, mondja Bessenyei is, de „még szükségesebb az olyan eszköz, mely vérontó készségét kezéből kiveszi, és szegre akasztja”.⁵¹ Mert melyik a jobb, kérdezi *A természet világában*: „Örökös háború, vérontás, dicsőség, / Vagy kevesebb hírnév; csendesség, békesség.” Bessenyei ez utóbbira szavaz, és csak egyfajta harcot, nemességet tart hasznosnak, mely nem pusztít, hanem előrevisz: a „penna nemességét”:

*Ti világi bölcsek, ragyogó poéták! (...)
Írtok, tanítotok – vérengzés nélkül.
Okaitok soba öldöklést nem szül.
Versben hirdetitek az embernek javát,
Füleibe súgván a természet szavát.*⁵²

egyedül lehetséges forrásának: „Nem a győző karban, nem a vad elmében” van érdem; „Győzz meg minden népet nyelved szépségével”.⁵³

Széchenyi Ferencnek szóló levelében Csokonai is ezt írta: most már meg kellene mutatni, „mely hathatós a magyar ész, s mikre nem termett ő a lovon és kardon kívül is”.⁵⁴ Orczy Lőrinc szerint e téren azonban főként a jó uralkodó teheti a legtöbbet: „Terézia! Lajos!”⁵⁵ a megszólítottjai egyik költeményének, akiket arra kér, hogy szerezzenek mielőbb békességet, s a nép „Vérontásra indult szívét elvegyétek, / Csendességszerető polgárt teremtsetek”.⁵⁶ „Aki előbb győzi le önmagát, mint az ellenséget, kétszeres dicsőségre méltó” – olvasható Forgách Ferenc, a nagy humanista történetíró művében, aki nem sok bölcs vitézt látott kora magyarjai között, hanem szinte csak olyanokat, akik „a békét mindig gyűlölték”.⁵⁷ Csakúgy, mint a *Dorottyában* „Éris”, „Aki jajgat a szelíd békesség láttára”.⁵⁸

Kazinczy Ferenc, a széphalmi irodalmi vezér, aki a Csokonai utáni háborús időköt is megérte, hasonlóképp sokat szenvedett „a háború ideája”, de főként a napóleoni háborúk miatt: „Bár megadattatnék Európának minél előbb a régen várt béke! Ha az meglesz, csendesén fogunk ismét alhatni” – írta a háború előretörésének hírére, 1808. február 28-án.⁵⁹ Ezért sem szerethette mint „nem barbarus” ember „a vad bajuszú régi embereinket”, akik nemhogy nem félték a háborúktól, hanem „szertelenül vígnak” és bátornak mutatkoztak ilyenkor, nem látva okot a rettegésre, de még a „tartásra” sem.⁶⁰ Ám ő maga nemcsak reménykedett, hogy megváltozik minderről a gondolkodás, hanem minden igyekezetével ezen fáradozott, még ha tudta is, hogy „katonával bánni bajos”, mert azt is tudta, „az ily kontrasztoktól mely nehéz szabadulni”. S erre bátorították az írók egymást is, például Berzsenyi Kazinczyt: „Kisfaludy [Sándor] azt mondá, hogy ő nem filozófus, hanem katona s vagdalkozni szeret. Mely szép volna néked megmutatni, mint tud a filozófus a vagdalkozóra mosolyogni!”⁶¹

Vagdalkozni, harcolni, mint tudjuk, Kazinczy is szeretett – tudományos csatákban.⁶² E téren kifejezetten jónak vélte „kimutatni”, ha azok is „konganak [írnak], akik restelnek tanulni”, mert ők „gátolják a nemzeti erő kifejlését” – indokolta Széchenyi Istvánnak.⁶³ „Én a tudományos csatázást nagyon szeretem; szeretem olykor a szabdalkozásokat is, de csak ha nemesek és elmések” – írta Toldy Ferencnek.⁶⁴

S talán a sors iróniájának mondanánk, hogy élete végén Kazinczynak a saját fia katonáskodása kapcsán is ki kellett fejtenie véleményét a harciasságról: „Én a katonaság barátja nem vagyok” – írja, s a szellem embereként megkérdezi Emil fiától: „Meggondoltad-e, hogy a katona nem *személy*, hanem *eszköz*, neki nem szabad *akarni*...” „Édes Emilem, az ember minden státusban előmehet és boldog lehet, csak azt tegye, amit az *ész* parancsol, és nem az *indulat*. (...) Tudod, hogy a te mellyed gyenge; vess számot magaddal, ha te elbírod-e a katonai terhet.”⁶⁵

Csokonai sem volt kemény fizikumú, Domby Márton említi is életrajzában, hogy „az érzékeny lelkek nem tartósak”,⁶⁶ mégsem emiatt szerette jobban „a szelíd békesség mezejét”, hanem mert nem viselhette el, amikor „[e]mber az embernek emberrel áldozik”.⁶⁷ Tudta, hogy „nincs becsesebb javunk az életnél”, amely ha hallal végződik is, mégis jobb, ha nem a csatatéren, a „vérhelyen” következik be, hanem „a békesség árnyékában”, ahol még ez is elviselhetőbb:

*Mely kellemes vidék mosolyog előttem,
Mióta a badi erdőből kijöttem.
Már itt nyájasabban lengedez a szellő,
Itt a sír is vidám, a halál is kellő.⁶⁸*

Pedig Vitéz volt Csokonai is: Kilián István kutatásaiból, majd Péter László cikéből és újabban Szilágyi Márton monográfiájából is tudjuk, hogy a költő apja, Csokonai József, az anyakönyvek szerint a *Vitéz* nevet csupán elsőszülött Mihály fiának adta, a későbbi négy fiútestvér „már mind csak Csokonai”. Sárváry Pál visszaemlékezése szerint Csokonai a *Vitéz* nevet diákként nem használta, csak később, „miután az iskoláit elhagyta, kezdte magát hol *Csokonai Vitéznek*, hol *Vitéz Csokonainak* nevezni” – vagyis íróvá válásának idejéhez köthető a háromelemű névhasználata, és nyomon követhető az a folyamat, melynek során a *Vitéz* név elem „a költői imázs részévé vált”.⁶⁹

Ellenben Csokonai „mértékletes vitéz”, „nem-vad patrióta” volt, aki a mindennapi életében szeretett volna jól viaskodni – gondoljunk kollégiumi kicsapatasán kívül vándorlásaira, vagy irodalmi próbálkozásaira, de akár a Kölcsey-bírálat szavai is eszünkbe juthatnak ezzel kapcsolatban, mert egész életét befolyásolta, beleértve a Lilla-szerelem alakulását is: „néki táplálást nyújtó hivatala nem volt”.⁷⁰ Hasonlóképpen Gvadányi *Falusi nótáriusa* is egyéb küzdőféltől tartott Budán: „Nem török, de éhség lész én ellenségem...” A saját életét tekintve a Csokonai által is nagyra becsült Virág Benedek szintén inkább ettől félt jobban:

*...hidegessel elég barcom vala! Fegyverem, éhség
Szomjúság, tűrés...
A kétes csatahely székem jobbára, vagy ágyam.
Sokszor erőszakkal támadt meg; néha meg álnok
Lessel akart csak távolról kísértve legyőzni.⁷¹*

Csokonai a költemény legutolsó soraiban a magyarság egyik nagy dilemmájára is állást foglalt. A hívó szóra igennel válaszolnak a magyarok:

*Megyünk, nagy nemzetek! íme, Dáciának
Túlsó határin is már megindulának,
Törjük az akadályt, melytől nem mehetünk,
S mind az emberiség kertébe sietünk.
Vajha Moldvának is kies parlagjai,
Ameddig terjednek a Pontus habjai,
Magyar Koronánknak árnyékába menne,
S a csángó magyar is polgártársunk lenne!*

„Miért ne kövessük a szebb és okosabb példát?” – kérdezte Kazinczy is, akinek, Csokonaihoz hasonlóan, nem jelentett problémát összeegyeztetni világpolgári identitását, vagy inkább szemléletmódját,⁷² hazafiságával. „A patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal: ez amazt csak nemesíti” – írta *Tübingai pályamű-*

vében.⁷³ Nem értettek volna egyet Szekfű Gyulával, aki úgy gondolta, a magyarságot „ősi jelleme” tartotta fenn (s ettől lehet remélni szerinte a jövőben is a fennmaradást), mely „vitézsegtől szolgált szabadságszeretetből és az egyedülálló, senkire nem számító magányos ember körütekintő, hideg józan érzékéből” áll.⁷⁴ A felvilágosodás korának magyar írói azonban nem hittek „a másokról hallani sem akaró makacs elzárkózásban”, amely általában „nemzeti gyűlölködést”⁷⁵ eredményez, mert „az olyan emberek, akik egymást gyűlölik, semmit sem akarnak egymástól tanulni” – írja említett művében Verseghy.⁷⁶ Csokonai Vitéz Mihály *Marosvásárhelyi gondolatai* szerint törni kell „az akadályt, melytől nem mehetünk”, vagyis a „durvaságot”, a műveletlenséget, amihez főként szorgalom kell – e téren egy kicsit pesszimista volt a már idézett Koháry–Orczy-levélben: „Csak a szorgalom híjával vagyunk!” – írta. Azonban az ő igyekezete nem lankadt: „Én amit lehet részemről véghezvinni, el nem mulasztom.”⁷⁷

JEGYZETEK

1. Csokonai Vitéz Mihály: *Levelezés*, s. a. r. Debreczeni Attila, Bp., Akadémiai, 1999, 87. A továbbiakban: CsokLev.
2. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*, s. a. r. Szabó Ágnes, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2013, 147.
3. Kazinczy Ferenc: *Összes művei, XIV. Levelezés*, 3264, 1816. márczius 1. – 1816. december 31., s. a. r. Váczy János, Bp., Akadémiai, 1904, 283. A továbbiakban: KazLev.
4. Uo., 119., 150.
5. KazLev XV/3442, 217.
6. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*, i. m., 213.
7. KazLev XV/3618, 96.
8. Említett levelében is ugyanilyen reményteli, legalábbis Erdéllyel kapcsolatban, éppúgy határpontnak látja, mint versében: „Boldog vagy oh Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb szélein fekszel is, ...te fogod bé a legutolsó magyarnak szeméit, mikor mi már vagy *Oesterreich*ek vagy *Rusznjakok* leszünk...” (CsokLev, uo.)
9. Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények*, 4., s. a. r. Szilágyi Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994, 586. Szilágyi 1975-ben, a kritikai kiadás 1. kötetében még 1794 körülre datálta a vers keletkezését, mert „olyan merész gondolatokat tartalmaz”, mint az akkortájt írt „nagy radikális versei” (199.).
10. Bessenyei György: *Az elméről*, részlet.
11. Cs. Szabó László: *Őrzők. Esszék*, Bp., Magvető, 1985, 260.
12. Verseghy Ferenc is hasonlóképpen küszködve írt „e nemzetnek ügyéről” nagy, szintén verses művében: „majd szomorú dallal, majd örvendezve beszélek” (*Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről*, ItK, 1941, 75.), az okokat is ugyanúgy keresve, mint Csokonai, vagy pl. korábban Orczy Lőrinc: „Itt, hol a természet együgyűségében / Látszik, (...) / Nyugszom én, de elmém nincs csendességben, / Az embert vizsgálom tévelyedésében...” (*Ártatlan falusi életnek ábrázolása*).
13. *Egy jó ifjú Ferenc napjára*, részlet.
14. A páros rímű tizenkettősben, a „bölcseledő költészet műformájá”-ban (Horváth János) írt vers szerkezetét is tekintve Debreczeni Attila közölt részletes tanulmányt, melynek megállapításait kiindulópontnak tekintettük: *A Marosvásárhelyi gondolatok helye Csokonai életművében*, It, 1992/2. E szerint a bevezető (16 sor) és a felhívó-buzdító zárlat (utolsó 30 sor) közötti rész három egymáshoz kapcsolódó, nagyobb gondolati egységre, „filozofikus meditációra” (Csokonai „elmélkedés”-nek nevezi a költeményben) tagolódik: az első időbeli metszetet ad az emberiség sorsáról (32 sor), a harmadik térbelit (48 sor), s középen az emberi természetről szól egy rövidebb szakasz (22 sor).
15. A *Halotti versek* III. részében hasonlóan ír: „annyi szelíd s vad scéna festetnek”. Mindennek okát pedig Orczy Lőrinc is az állhatatlanságban látta: „Hányja embereket nagy állhatatlanság” – írta egyik versében (*Salamon egyik versére gondolat*). Költő barátja, Barcsay Ábrahám, „telhetetlenség”-nek nevezi: „Hova visz vakságod, telhetetlen világ? / Ki ez előtt fénylett, hol van a sok ország? Látod, na-

gyobb része szomorú pusztaság” (*Méltóságos Báró Orczy...*). Egy másik versének még elkeseredettebb a hangvétele: „halál és rablás táplálván magukat / E világra születtek új birodalmakat” (*A magyar országi tudományoknak...*).

16. A hasonló képeket is felvonultató *Újlesztendei gondolatokból* való az idézet.

17. [*Tanítványaitól búcsúzik*], részlet.

18. *Csokonai – Ismeretlennek*, CsokLev, 345.

19. Csokonai Vitéz Mihály: *Tanulmányok*, s. a. r. Borbély Szilárd et al., Bp., Akadémiai, 2002, 9–12.

20. *Jegyzések és értekezések az Anákreoni dalokra*, uo., 88.

21. III. rész: *Népek*, részlet.

22. CsokLev, 200., 205.

23. Témánk szempontjából a 2–3. filozofikus meditációt (lásd a 14. jegyzetet), valamint a zárlat első 12 sorát összetartozó, kerek gondolati egységnek véltük, mely a kérdésfeltevésektől a felhívásban megfogalmazott megoldásig (a baj elhárításának és távol tartásának módjáig) ível.

24. Bessenyei György: *A természet világa (1799–1801)*, részlet.

25. KazLev IV/924, 156.

26. Csokonai Vitéz Mihály: *A szabadság*, részlet.

27. *Csokonai – Sándorffi Józsefnek*, CsokLev, 295.

28. Csokonai szóalkotása, a költemény szerzői lábjegyzete szerint: „Termés-arany, terméskő: termés-elme.”

29. Csokonai *A természeti morálban* nevezte így saját magát.

30. KazLev XII/2809, 278.

31. Lásd Szauder József: *A város, a család, a kollégium világa*, in Uő.: *Az éj és a csillagok...*, Bp., Akadémiai, 1980, 6–8.

32. [Veresgyhy Ferenc:] *Az emberi nemzetnek története...*, I., Budán, M. K. Universitas, 1810, 137–177.

33. *A természet világa (1799–1801)*, részlet. Bessenyei ezt tartotta a legnehezebb feladatnak: „mi is könnyebb természeti Atyáknak, mint gyermeket nemzeni? ellenben mi nehezebb, mint azokat Emberekké tenni?” (*A méltóság keserve*, 1796.)

34. KazLev VII/1582, 56.

35. Martinkó András: *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV–Minerva, 1983, 85.

36. Azonban Csokonai más vonatkozásban szánalmat és részvétet is érzett a vad „négekkel” szemben – egyik legjobb szakasza a *Halotti versek* III. részének az a lírai néhány sor, melyben a „bányák éjjelében”, „jajszők és bilincscsörgések” között munkára kényszerített – és szabadság után vágyakozó – emberekkel szemben a költő a „kávés-kertek urait” nevezi vadaknak, ugyanúgy iszonyodva bűnűktől, mint *A kávéra* című híres versében Barcsay Ábrahám.

37. Csokonai nevezi így, az *Előbeszéd [a Tavaszhoz]*-ban.

38. *Csokonai – gr. Kobáry Ferencnek, ill. br. Orczy Lászlónak*, CsokLev, 70.

39. Martinkó András: *Vitéz Mihály siratása. Képzelt monológ egy Csokonai-émlékülésen*, in Uő.: *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 23.

40. KazLev XIII/3063, 332.

41. KazLev XV/3563, 498., 1818. március 2.; Erdélyi útja során megjegyzi egy helyi papról, aki nem beszélt más nyelven: „Oláh nyelvén kívül semmi nyelvet nem ért, s így hozzávethetsz, miből áll kultúrája.” (*Erdélyi levelek*, i. m., 131.) A háborút is részben a kultúra terjedésének meggátolása miatt tartja katasztrofálisnak: „Mennyi embervér fog folyni ismét!... Mint akad meg minden tudománybeli kultúra! mint fog minden elkorcsosodni!” (KazLev VI/1427, 250.).

42. Faludi Ferenc szinte szó szerint fogalmaz *Nemes emberében* (1748): „Termékeny ugyan bennünk az elme, de megkívánja a munkát, ültetést, gyomlálást, mint a virágos-kert.” Ahonnan már csak egy lépésre van a Csokonai szerint is kívánatos cél: „az emberiség kertje”. (Lásd Faludi Ferenc: *Prózai művei*, I., s. a. r. Vörös Imre, Bp., Akadémiai, 1991, 35. [RMPE, 8/1.]

43. *A had* című verse szerint hazánk „minden krónikája / Még eddig csak ilyen hentesek táblája” volt. Csokonai, aki előtt a gyilkosság, bármilyen formájában, nem volt „dicső virtus”, ennél „dicsőbb históriát” szeretett volna írni-olvas(tat)ni.

44. „Hajdan ez a dicsőségnek / Volt fényes palotája, / S a legerősb vitézségnek / Győzhetetlen hazája” – írta *Mulandóságról* szóló versében „egy pusztá vár” kapcsán Berzsenyi is – Csokonaihoz hasonlóan a múltba révedően („képezetim forrásági / között”) –, melyet ugyanolyan vesztéségnek tartott,

mint a mulandóság egyéb áldozatait. Erről Bod Péter is említést tesz a *Magyar Athenasban*, ám egészen mást fájlalva, mint Berzsenyi: „Itt is [Pannóniában való megtelepedésük után], mivel életüket szüntelen hadakozásokban töltötték, fegyverrel híresedtenek-el inkább, mint tudománnyal.”

45. Ezt fordítja ki Csokonai *A becsület s a szerelem* című versének „Allegro” tétéle, mely szerint aki harc közben meghal, mehet a „mennyországba”, mert jön helyette más, és betölti a helyét: „Illyen a hadi élet! / Boldog, ki vitézzé lett. / Ha bélőnek a fejébe; / Hajdi Ábrahám keblébe, / S más helyébe.”

46. Azonban volt, aki – Csokonai versének felhívása szerint – jóra használta a szívében forrongó dicsvágyat, és talentumait is igyekezett továbbfejleszteni – Kazinczy a fiatal Kölcseyvel kapcsolatban írta egyik levelében a következőket: „Csudálom azt a Kölcseyt. Sokat kapott a természettől, szép tanulása van, s ég mellyében a dicsőség szép szeretete.” (KazLev XI/2520, 65.)

47. Ezt több felvilágosodás kori író is vallotta, sőt megtapasztalhatta, mivel többen közülük magas rangú katonatisztek voltak. Pl. Barcsay Ábrahám (kapitány) így számol be Orczy Lőrincnek (generális) egyik levelében, 1779. április 8-án: „A halál és a betegség bezzeg kaszálja itt az embereket! Szegény vitézek! Hány ezernek kell pámán hasmenésbe meghalni? Hánynak hagymázás fölvel Cháront köszönteni? Hánynak beteg bajtársától mellyébe szívott mirigyes lélegzettől megfulladni? Hánynak? – Barátom! S az emberek még hadakozást s kínozószközöket gondolnak ki.” (*Mennyei Barátom, Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrincchez [1771–1789]*, s. a. r. Egyed Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2001, 170.)

48. Szepsi Cs. M. *Összes művei*, s. a. r. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter, Bp., Akadémiai, 1968, 334. (RMPE, I.)

49. Debreczeni Attila: *Csokonai fordulata a „nationalis poézis” irányába*, ItK, 1991/2., 141.

50. *Az embernek próbája*, részlet.

51. *Beszéd az országnak tárgyáról*, részlet.

52. *A természet világa (1799–1801)*, részlet.

53. *Az európai hadakozásokra*, részlet; *A hazai nyelv...*, részlet.

54. CsokLev, 80.

55. Mária Terézia és XV. Lajos (1715–1774) francia király.

56. *Békesség kívánása*, részlet. Másrészt Csokonai szerint nem az uralkodó a legnagyobb felelős, mert „amilyen a nép, olyan a király” (*Az igazság diadalma*).

57. *Emlékirat Magyarország állapotáról...*, in *Humanista történetírók*, s. a. r. Kulcsár Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Magyar Remekírók), 840., 931.

58. Részlet a *Második könyvből*. Mint ismeretes, Csokonai a harcias természetről legironikusabban a *Dorottyában*, „furcsa vitézi versezet”-ében írt, melynek a férfi-női szerelmi heveskedés a témája, és benne a vénlány „vitéz Dorotty” a hadvezér.

59. KazLev V/1247, 343., b. Prónay Sándornak.

60. KazLev 1419, 226–227.; VI/1428, 254.

61. KazLev XV/3388, 81. Ezt várta Berzsenyi, a „borzas bajuszú magyar” „Hazánk Attyaitól” is, hogy „a nagy heroizmust egy kevésbé modalizálnák” (KazLev VI/1400, 187.).

62. A Kazinczy családban is feszültséget keltett a két értékrend körüli felfogás: Kazinczyt édesapja „nagyon szerette volna mint generálist látni valaha”. Ez ellen már ötévesen tiltakozott: „Még bírom egy 1764. december 3-án írt levelemet, melyben nevem alatt áll a generálisi titulus, de hihetőleg keserves sírás alatt írva oda. (...) csakhamar látá, hogy az én meghívattatásom engem éppen nem a dicsőség mezeje felé vonz...” (Kazinczy Ferenc *Műveiből*, s. a. r. Váczy J., Franklin, 1903, 184.) Volt, aki ezt nem tudta róla – bizonyos Szalárdi Jakkó László főhadnagy pl. levelben azért fordult hozzá, mert „nemzetünk jeles poétáival”, s így Kazinczyval is tábori, lelkesítő, „vitézségre gyullasztó” verset akart íratni (KazLev IX/ 503–504.).

63. KazLev XXI/5066, 151–152.

64. KazLev XVIII/4078, 78.

65. KazLev XXI/5367, 603.; 5389, 641. (Kazinczy kiemelései.)

66. Domby Márton: *Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól*, s. a. r. Vargha Balázs, Bp., Magvető, 1955, 49.

67. *Az igazság diadalma*, részlet.

68. *A baza templomának örömnapja*, részlet.

69. Kilián István: *Adatok a Csokonai család történetéhez*, in Uő.: *Csokonai boldog napjai...*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2001, 12–45.; Péter László: *Csokonai Vitéz Mihály nevééről*, Nyr, 1991, 287.; Szilágyi Márton: *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mik-*

rotörténeti dimenziói, Bp., Ráció, 2014, 87–113.; Sárváry Pál: *Csokonai életének töredék vonalai*, in *Csokonai Emlékek*, kiad. Vargha Balázs, Bp., Akadémiai, 1960, 392.

70. *Tud. Gyűjt.*, 1817/III., 118.

71. *Pyber Benedeknek*, részlet.

72. A *világpolgár* (Horváth János szerint Csokonai szóalkotása vagy kozmopolita szó) – mint Borbély Szilárd tanulmánya rávilágít – mást jelentett Csokonainál, mint amilyen jelentésben használták már általában a korban is. Csokonaira ebben főként Kazinczy Diogenesz-fordítása hatott, melyben a fogalom „nem a nemzeti eszme, a nacionalista elkötelezettség ellentéte, hanem a »polgári társaság«-gal szemben, azon kívül elfoglalt önmeghatározó, kvázi jogi státusnak a kinyilatkoztatása. (...) A kozmopolita (...) nem alárendeltje semmilyen hierarchiának, de mégis szolgálja mindenkinek.” (*Csokonai karaktere és az Arkádia-per*, in *„Et in Arcadia ego”*, szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 181–199.)

73. Kiad. Heinrich Gusztáv, Bp., MTA, 1916, 127. (RMK, 37.)

74. *A magyar jellem történetünkben*, in *Mi a magyar?*, szerk. Szekfű Gyula, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1939, 555.

75. Goethe a nemzeti gyűlölködést – ami Versegly szerint végül „egész nemzeteket semmivé tesz” – „fura dolog”-nak nevezte, mely szerinte is mindig „a kultúra legalsó fokán” a legerősebb és leghevesebb. „Van azonban egy fok – mondta Eckermann-nak –, ahol teljesen eltűnik, és ahol az ember bizonyos mértékig nemzetek fölött áll, és a szomszéd nép javát és baját úgy átérzi, mintha a saját népével találná szembe magát.” (Eckermann: *Beszélgetések Goethével*, ford. Györfly Miklós, Bp., Európa, 1989, 522.)

76. *Az emberi nemzetek történetei*, i. m., 169.

77. *Csokonai – Szécbényi Ferencnek*, Komárom, 1798. január 23., CsokLev, 80.

SZILÁGYI MÁRTON

Arany János társadalmi státuszának változásai

Arany János pályáját az alábbiakban a költő társadalmi státuszának szempontjából szeretném áttekinteni.¹ Az irodalom 19. századi intézményesülésének mint háttérnek az elemzésbe való bevonása ugyanis számos jól ismert tényt egészen más fényben mutathat meg a költőről. Azaz nem az életrajz speciális szempontú újramondása az elsődleges célom, hanem bizonyos biográfiai tényezők társítása egy olyan értelmezői kerettel, amely intézménytörténeti és társadalomtörténeti modellekre épül – s amely nyilvánvalóan erősen támaszkodik Arany életének biográfiai kereteire. A személyes forrásanyagok nagy bősége és jó feldolgozottsága pedig lehetővé teszi a mikrotörténeti léptékű értelmezést is.²

Az Arany Jánosról kialakuló közkeletű vélekedések egyik legtartósabbika a költőt származása alapján a parasztsággal azonosító vélekedés.³ Persze ez végső soron Aranytól magától származó beállítás; s nyilván külön elemezhető, hogy Arany miért látott érzelmi azonosulásra alkalmas mintát a parasztságban, s bizonyos megnyilatkozásaiban miért határozta meg magát így. Gondoljunk most csak arra, amikor Petőfi a *Toldi* elolvasása után levélben kereste föl Aranyt, s a hozzá címzett versben retorikusan éppen a kilétét firtatta. Arany erre oly módon válaszolt, hogy a válasz formájául használt lírai vers kereteit fölhasználva voltaképpen megkerülte